

J. Koubek a J. Kazdová analyzují ve stati *Územní diferenciacie plodnosti žen v Československu a její změny v průběhu sedmdesátých let* srovnávací indexy fertility pro roky 1970 a 1980. Autoři dokumentují dynamiku procesu teritoriální homogenizace plodnosti, včetně zanikání rozdílů mezi ČSR a SSR.

L. Fialová se ve stati *Příspěvek k vývoji plodnosti v českých zemích* zabývá procesem difúze poklesu plodnosti v ČSR v průběhu posledního století. Rozebírá ekonomické, sociální, demografické a geografické souvislosti tohoto procesu, jehož tempo vrcholilo okolo roku 1900.

Stať P. Horské *Rozdíl v úmrtnosti mužů a žen z hlediska historické demografie* obsahuje více, než slibuje v názvu. Horská konstatuje na základě interpretace faktografického materiálu, že tradicí sociálního vývoje Evropy byla vysoká nadúmrtnost žen. Ta se teprve okolo přelomu století začala snižovat. K vyrovnání došlo v období po 1. světové válce, a od té doby naopak postupně roste nadúmrtnost mužů. Příčiny jsou tři: (1) U žen se mnohem více projevil pokles úmrtnosti v souvislosti s potlačujícím infekčním onemocněním; (2) u mužů došlo k prudkému vzrůstu úmrtnosti na vnější příčiny; (3) emancipace žen zlepšila podmínky jejich života a práce. Zlepšení péče o těhotné a o rodičky mělo však podle názoru Horské na vývoj nadúmrtnosti menší význam, než se mu obvykle přisuzuje.

Obsah článků 27. ročníku Demografie doplňují dvě stati pojednávající o vývoji naší statistiky, a to článek V. Srba *Dvěřet let statistiky přirozené měny obyvatelstva v Českých zemích* a článek J. Podzimka *Čtyřicet let rozvoje československé statistiky*.

Závěrem chceme podat stručnou informaci o čtyřech kolektivních příspěvcích, podávajících v informativní a koncentrované podobě přehled o průběhu vědeckých setkání formou zkrácených referátů. Jedná se o XV. konferenci Čs. demografické společnosti *K současným aspektům kvality populačního vývoje*, dále o XVI. konferenci Čs. demografické společnosti *Světový rok mládeže*, o mezinárodní konferenci *Migrace a osídlení v socialistických zemích* a o konferenci *Problémy vývoje rodiny*. Rozsah této recenze nám nedovoluje zabývat se obsahem příspěvků, domníváme se však, že vzhledem ke komplexnosti přístupu při výběru referátů především obou konferencí ČSDS představují uvedené stati cenné informace nejen pro demografy a sociology, ale i pro odborníky celé řady sousedních oborů.

27. ročník Demografie seznamuje čtenáře s tituly publikační produkce z oblasti populačního vývoje, z toho ale pouze se 4 tituly tuzemskými. Rozhodující část zájmu recenzentů představuje produkce socialistických zemí (10 titulů), menší zájem byl věnován publikacím kapitalistických zemí (2 tituly) a mezinárodních organizací (2 tituly).

Ivan Lesný

M. Matouš: K povaze a příčinám změn v ideologickém zápase

Praha, Svoboda—Pravda 1985, 336 s.

Zápas sil společenského pokroku a sil, které by chtěly uchovat přežívající společenský řád, objektivně odsouzený k zániku, nabývá stále více na ostrosti. Buržoazní společnost usilovněji a vynalézavěji, obratněji než kdykoli předtím, využívá všech forem, jež mohou zpomalit či změnit život v socialistických zemích. Snad nejvyhraněnější lze tento proces pozorovat v oblasti ideologického zápasu.

Jestliže chceme ofenzivně působit ve svém vlastním sociálním prostředí a také při ovlivňování zahraniční veřejnosti, musíme být vybaveni hlubokou znalostí současných metod, technik a taktiky protivníkovy propagandy, znalostí všech forem ideologického boje. Úspěšně se o to pokouší člen korespondent ČSAV Milan Matouš ve své nové knize *K povaze a příčinám změn v ideologickém zápase*, kterou koncem roku 1985 vydala Svoboda a Pravda v edici *Kritika buržoazní ideologie a revizionismu*. Tato edice je společně vydávána nakladatelstvími socialistických zemí a obsahuje aktuální práce, které analyzují a zevšeobecňují kritické poznatky o nejnovějších koncepcích a praxi nepřátel socialismu v ideologii, ekonomice a politice.

Matoušova kniha tomuto zaměření edice plně vyhovuje. Je aktuální, podnětná, zobecňující, přinášející inspiraci pro konkrétní společenskou praxi celé široké sféry ideologického boje.

Autorem úvodem konstatuje, že „v podmínkách vyhranění třídního boje ve světovém měřítku se rychle mění intenzita, obsah i metody ideologického boje. Pochopit podstatu těchto změn vyžaduje nalézt trvalé v proměnném, nezaměňovat jedno s druhým. Nelze podléhat falešnému dojmu, že ideologický boj je prakticky stále stejný, i když jeho podstata a třídní cíle se skutečně nemění. Ale nelze propadat ani před-

stavě, že každá nová kampaň nebo zavedení nové techniky do propagandy už ruší platnost dosavadních zkušeností a staví společnost před zbrusu nové problémy. Nepostřehnout včas nové momenty a otázky, jež nastoluje život, nereagovat operativně na změněnou taktiku a metody protivníka, je nebezpečné. Ale není rozumné absolutizovat to, co se mění, a pouštět ze zřetele dialektiku jevu a podstaty“ (s. 6).

Pět nosných kapitol v souhrnu poskytuje syntetizující pohled na jev, který je trvale v dynamickém vývoji.

V konkrétně historické metodě výkladu problematiky se autor nejprve věnuje vymezení vztahu ideologického a třídního boje. Ideologický boj je charakterizován jako neoddělitelná součást třídního boje, je „konečnou odrazem a zároveň součástí mocensko-politického boje o ekonomicko-sociální požadavky“ (s. 12). Úkoly ideologie jsou tedy v zásadě dány ekonomickými a politickými zájmy a úkoly třídy. Ideologický boj trvale nabývá na významu. Zvyšuje se především proto, že roste masová účast lidí v sociálních a politických zápasech a vzrůstá význam uvědomění mas. Dynamika revolučních přeměn světa se zrychluje a v návaznosti dochází ke stále rychlejšímu a výraznějšímu změnám v ideologickém boji. Autor ukazuje na základní vývojové etapy ideologického tažení buržoazního světa proti socialismu po druhé světové válce: od tvrdé linie k pružné reakci, od taktiky stavení mostů k vnitřní erozi. M. Matouš sleduje současnou taktiku, která kombinuje hrubý kontrarevoluční teror s rafinovanou sociální demagogií, analyzuje vzkríšení neokonzervatismu a pravicového radikalismu, reformismus, kritiku nejkřiklavějších stránek kapitalismu, idealizaci některých stránek života buržoazní společnosti, nacionální šovinismus, maloburžoazní nacionalismus, antisovětlismus, militarismus a další formy. Typizuje základní příčiny, jež vedly k výraznému posílení role ideologického boje v současném světě a jež mají původ v objektivním posílení úlohy socialistických zemí ve světě a prohlubování rozporů soudobého kapitalistického světa a rozmachu národně osvobozenického hnutí. Typizuje zároveň charakteristické rysy současného ideologického boje v rovině organizace této činnosti i vlivu na vědomí a chování lidí. Závažným konstatováním je zdůraznění myšlenky, že ideologický boj z obsahového hlediska nabývá globální povahy: jeho předmětem jsou vlastně všechny významné otázky — včetně cestování, životního prostředí, sportu, zdravotnictví atd. Charakteristika všech těchto stránek soudobého ideologického boje je pro M. Matouše východiskem k formulování doporučení, jež pomohou čelit buržoazní ideologii, jejímu pronikání do socialistické společnosti a zároveň efektivně kontrapropagandisticky působit.

V ideologii nacházejí svůj výraz ekonomické a sociální rozpory dané doby. „Buržoazní ideologie je tedy určitým třídně podmíněným odrazem objektivní skutečnosti a zároveň i cílevědomou činností buržoazie. Tato cílevědomost je sama o sobě vnitřně rozporná. Buržoazie potřebuje poznávat společenský pohyb, aby jej mohla ovlivnit a pokud možno řídit v intencích svých třídních zájmů. Ale právě tyto třídní zájmy se s historickým vývojem buržoazní společnosti, s vyostřováním jejích rozporů, s narůstáním proletářského revolučního hnutí mění v nepřekročitelné bariéry buržoazního poznání“, konstatuje M. Matouš (s. 52).

Oblast materiální základny, jako určující pro společenskou nadstavbu, je sledována zejména z hlediska vlivu vývoje ekonomiky a společnosti na ideologický boj. Buržoazní propaganda vytváří stereotypní představy o socialistické ekonomice jako nepružné, neúspěšné a krizové a využívá pochopitelně dílčích nedostatků, které zvelečtuje. Autor poukazuje na to, že pouhé kvantitativní srovnání objemu materiální spotřeby mezi zeměmi socialistickými a kapitalistickými, jež tak ráda používá buržoazní propaganda, nic nevypovídá o kvalitě života v socialismu; opomíjí například širokou a velice významnou oblast společenské spotřeby, péče o životní prostředí, vztahy mezi lidmi apod. Zvláštní problematiku pak tvoří vazby mezi vyspělými kapitalistickými zeměmi a zeměmi rozvojovými, kde je výrazně uplatňován neokolonialistický přístup. M. Matouš sleduje aspekty militarizace ekonomiky, hospodářská embarga socialistických zemí, sociální a politický boj proletariátu v západních zemích.

„Boj mezi socialistickou a buržoazní ideologií, to není zápas o dogmata. Vyžaduje naopak pečlivě vážit, jakou konkrétní politickou úlohu ty které ideje v dané situaci hrají, jaký stupeň uvědomění je v daných podmínkách u té které části společnosti nejen žádoucí, ale také možný. Ideologický boj jako nezbytná a neoddělitelná součást úsilí o socialistické uvědomění pracujících není jednorázový akt, ale dlouhodobý proces. Je konečnou určen a limitován objektivními zájmy, jež plynou z ekonomického postavení tříd a společenských vrstev“ (s. 113).

Třetí kapitola si všímá růstu autority a vlivu marxismu-leninismu. Objektivně roste síla příkladu reálného socialismu ve světě, praktická realizace mírové politiky Sovět-

ského svazu a ostatních socialistických zemí vede k uznání faktu, že je to právě socialismus, jenž je hlavní záštitou světového míru a hybnou silou světového pokroku. Samozřejmě, že reakční imperialistické kruhy stále úporněji proti těmto faktům útočí a snaží se je bagatelizovat, převrátit či zpochybnit jejich smysl. Jsou vyvolávány představy, že krizové jevy kapitalismu mají světovou platnost a dříve či později zachvátí i socialistické země. Autorita komunistického hnutí však roste i v kapitalistických zemích, marxismus proniká do řad jejich demokratické a humanistické inteligence. Počátkem osmdesátých let bylo v sedmdesáti sedmi komunistických stranách nesocialistických zemí 4,5 miliónu komunistů a ve světě celkem 70 miliónů. V roce 1939 to bylo jen 4,2 miliónu. Vliv komunistických stran, ideologie marxismu-leninismu na světové dění je stále intenzivnější. Autor tyto fakty dokládá na řadě konkrétních příkladů zároveň s tím, jak se buržoazie cílevědomě snaží tento vliv narušit. Příklady hovoří o pestré paletě metod, jimiž západní „marxologická“ a anti-komunistická centra bagatelizují, nepřipustně zjednodušují či převracejí smysl marxismu-leninismu.

Přitom však pravda o reálném socialismu je jedním z hlavních bodů ideologického zápasu. Milan Matouš podtrhuje, že „buržoazní propaganda je vedena snahou oslabit, negovat úlohu reálného socialismu při řešení světových společenských problémů. Snaží se odvést pozornost od základních rysů reálného socialismu k podružným otázkám. Snaží se postavit reálný socialismus do světla holé utopie, která nemá naději na úspěšný rozvoj a skončí fiaskem. Snaží se označit reálný socialismus za farizejství, za podvod, který má otevřít cestu k vytvoření nového světového impéria. Krátce řečeno — buržoazní propaganda má obrátit smysl reálného socialismu naruby“ (s. 141).

V zajímavých analýzách a zevšeobecňujících závěrech zkoumá autor vývoj společenské krize v Polsku, rostoucí úlohu Sovětského svazu a současný antisovětiismus i současnou československou společnost jako objekt ideologického boje. Zajímavé je zejména srovnání předpovědí západního tisku o zhroutilí socialismu v Československu v časové řadě téměř 20 let. Notorická tvrzení o blízkém krachu komunistů sociálně politická realita předem odsuzuje k neúspěchu. Buržoazie ovšem trvale hledá potenciální spojence ve svém rozvratném ideologickém působení — neuspokojené ambiciózní jedince, kriminální živly, lidi nespokojené z různých důvodů se socialismem, náboženské věřící, disidenty. Z nich hodlá vytvořit svou ideodiverzní zálohu, která by pomáhala zevnitř rozkládat společnost. Jak vidíme — nic nového pod sluncem.

Milan Matouš tuto tematiku uzavírá slovy: „V mezinárodním ideologickém boji je naše strana a společnost součástí široké společné fronty mezinárodního komunistického a dělnického hnutí, světového revolučního procesu. Mezinárodní ideologická spolupráce je podmínkou ofenzivního účinného rozvíjení pokrokové teorie a výchovy i boje proti buržoazní a veškeré zpátečnické ideologii. Odpovídá požadavkům a potřebám rozvoje marxismu-leninismu jako jednotného internacionálního učení“ (s. 180).

Je logické, že publikace *K povaze a příčinám změn v ideologickém zápase* věnuje výraznou pozornost sociálně politickým vazbám obecných společenskopolitických kategorií a života jednotlivých společenských tříd a skupin v socialismu a kapitalismu. Jedině z třídního učení a rozboru dialektiky doby vyplynou skutečné obsahy kategorií mír, pokrok, sociální spravedlnost, svoboda a demokracie, třída, právo a pravda. M. Matouš dokládá, jak jsou tyto kategorie v buržoazní propagandě interpretovány z pozic buržoazního třídního subjektu a formovány do podoby stereotypu, který v absenci faktů a v posilování emocí vede ke stereotypům v chování. Na řadě konkrétních údajů potvrzuje pokračující proces monopolizace tvorby ideologických podnětů v prostředcích masové informace na Západě, zkoumá ideologická klišé, jež tyto prostředky šíří, poukazuje na taktiku, kterou realizují.

Změny a konstanty buržoazní a maloburžoazní ideologie jsou předmětem autorského zamyšlení poslední kapitoly. „Smyslem buržoazního ideologického působení je přispět k celkovému strategickému úsilí — zastavit světový revoluční proces a upevnit pozice imperialismu. K tomu má napomoci ideologická dezorientace mas, především dělnické třídy“, říká autor (s. 232).

Současná buržoazní ideologie je reakcí na rozvoj světového revolučního procesu a na prohlubování všeobecné krize kapitalismu. Ideologické snahy imperialismu od poloviny sedmdesátých let jsou M. Matoušem zkoumány z hlediska jejich základního ideově třídního obsahu a jejich dopadu na veřejnost zemí socialismu. Přibližuje základní kampaně za „lidská práva“, jež byla vůdčím motivem ideologického boje od poloviny sedmdesátých let. Hodnotí navazující kampaň boje proti „mezinárodnímu terorismu“. Ukazuje jejich formy a metody působení na veřejnost. Sleduje snahy

sjednotit ideologické působení buržoazních zemí na socialistické státy, vývoj jednotlivých ideologických doktrín, zdánlivou neideologičnost ideologických podnětů, rozebírá soudobé projevy levičáctví, pravicového oportunismu a revizionismu.

V závěru M. Matouš shrnuje zobecňující základní poznatky. Podotýká, že při volbě metod ideologického zpracování lidí se využívá poznatků sociologie, psychologie, teorie řízení, teorie informace a dalších. „...buržoazní ideologie a zejména propaganda nabývají výraznější charakteru kampaní. A není to jen organizační podoba akcí. Jsou to ideové vlny, sice dočasné, ale zato přesahující hranice zemí a zesilující společný mezinárodní ráz buržoazní ideologie... Buržoazní ideologické kampaně mají dvě stránky:

1. Jsou podmíněny tím, že žádné buržoazní tvrzení není v současných historických podmínkách dlouho udržitelné, že je nutné je dříve či později opustit a přeorientovat se na jinou argumentaci.

2. Snaží se soustředit v omezeném časovém období maximální úsilí celého buržoazního mechanismu na stejné téma, na vzájemně se doplňující systém argumentů, diferencovat vliv různých ideově politických proudů a propagačních prostředků na různé skupiny obyvatelstva“ (s. 331), konstatuje závěrem Milan Matouš. Objektivní třídní zájmy mezinárodního proletariátu jsou prezentovány prostřednictvím ideologických stanovisek zejména k základním otázkám soudobého světa:

- války a míru
- rozvoje národně osvobozenického hnutí
- prohlubování všeobecné krize kapitalismu
- spojení výsledků vědeckotechnického pokroku s rozvojem socialismu
- pochopení protikladných přístupů k mezinárodním vztahům ze strany socialistických zemí a z pozic imperialismu
- vzájemně výhodné spolupráce zemí různého společenského zřízení bez diskriminace a politických podmínek, jak ji prosazují socialistické státy a komunistické strany.

Přestože je škoda, že kniha M. Matouše „mnohem méně věnuje pozornost sociálně ekonomickým příčinám souvislostí ideologického boje“, jak sám autor v předmluvě upozorňuje, je bezesporu inspirativním zdrojem pro pracovníky různých oblastí řízení společenského života: politiky, sociology, kulturní pracovníky, psychology a další. Je mimořádně cenná zejména svým zobecňujícím charakterem, který vyplývá z hluboké znalosti současných trendů západní ideologie a politiky, podložených bohatou literaturou. O to více těší, že náročný obsah je psán čtivou formou, aniž by však tato forma cokoli ubírala na vysoké odbornosti aktuálního politického obsahu.

Dušan Pavlů

P. Sak: Sociální vývoj mládeže

Praha, SPN 1985, 108 s.

Sociologie mládeže prošla v uplynulých patnácti letech vývojem, který ji řadí mezi nejdynamičtější se rozvíjející oblasti naší marxisticko-leninské sociologické teorie a empirie. Rozmach sociologie mládeže není náhodný. Reflektuje procesy vývojové akcelerace socialismu, které nutně vzbuzují zájem společnosti o hlubší poznání (predikci) stále delšího časového úseku budoucí dráhy. Nezbytným komponentem tohoto poznání je znalost mládeže, neboť v současnosti jsou právě v ní utvářeny některé důležité předpoklady, možnosti, ale i omezení realizace konkrétních alternativ rozvoje hospodářského, sociálního a politického systému socialistické společnosti.

Důležitým rysem uplynulého vývoje československé marxisticko-leninské sociologie mládeže je skutečnost, že jeho dynamiku nestimulovaly jen „extenzivní“ faktory (např. rozšíření institucionální základny (1) a příslušných pracovních kapacit, růst počtu uživatelů sociologických informací o mládeži a medií jejich komunikace (2),

(1) Například vznik a rozvoj činnosti vědeckovýzkumných útvarů na ÚV a SÚV SSM, ve svazáckých školách, v rámci ÚFS ČSAV a SAV, na některých vysokých školách a jejich ústavech marxismu-leninismu.

(2) Jmenujme alespoň tak významné počiny v rozšíření platformy pro sociologické informace o mládeži, jakými bylo vytvoření teoretického časopisu ÚV SSM *Impuls*, bulletinu SÚV SZM *Teória, metodika a prax mládežnického hnutia*, vydávání monotematických čísel o mládeži *Sociologickým časopisem* a časopisem *Sociológia* nebo *Informačního bulletinu řešitelského pracoviště HÚ SPZV VIII—10—1*.